

NOI CONTRIBUȚII LA ISTORIA THEMEI PARISTRION (PARADUNAVON)

de ION BARNEA

Cu privire la thema bizantină creată la Dunărea de Jos în urma victoriei de mare importanță istorică de la *Dorostolon* (Silistra) a împăratului Ioan Tzimiskes împotriva cneazului Sviatoslav al Kievului (971), themă cunoscută începînd din secolul al XI-lea sub numele de *Paristrion* (*Paradunavon*), au apărut în ultimul timp noi documente, îndeosebi sigilii bizantine, dintre care unele merită să ne rețină atenția în mod special. Ele confirmă și completează știrile de mai înainte și totodată cele susținute ani de zile de Nicolae Bănescu, care are meritul de a fi pus în circulația științifică numele unei organizații militaro-administrative bizantine aproape necunoscute mai înainte¹.

Dintre acestea cele mai numeroase și mai importante sînt cele 29 sigilii de plumb (aproape a zecea parte din totalul de peste 300 exemplare găsite la un loc!), aparținînd lui *Leon Sarakinopoulos*, primul strateg al themei nou create de Tzimiskes, descoperite în cursul săpăturilor arheologice efectuate în anii 1978—1980 la Preslav (R. P. Bulgaria). Pe ele sînt înscrise diferite titluri onorifice și funcții militaro-administrative, care arată etapele succesive ale carierei lui Leon Sarakinopoulos². După o ipoteză recentă, numele aceluiasi înalt presonaj ar fi posibil să fie înscris pe o cruce-relicviar bizantină, de bronz, argintată, achiziționată în 1977 de Muzeul de artă și istorie de la Geneva și care a făcut senzație în lumea specialiștilor, îndeosebi din cauza inscripției sale. Această inscripție menționează pe un oarecare *Leon Damokranites*, *πατρικίος καὶ δομέστικος τῆς Δύσεως*. „Damokranites” nu este numele de familie, ci un supranume (epitet) pe care l-ar fi luat Leon Sarakinopoulos, pentru a-și arăta deosebita cinstire față de arhanghelul Mihail și de biserica cu hranul acestui sfînt, de la *Damokraneia*, în Thracia, la jumătatea drumului dintre Constantinopol și Selybria, azi satul turc Güzelce, de la Marcea de Marmara³.

Vom prezenta în continuare (nr. 1—3) trei sigilii bizantine de plumb din secolul al XI-lea, descoperite la Istanbul și ajunse în colecția particulară a lui George Zacos de la Basel, în Elveția, care au înscrise pe ele numele themei Paradunavon, iar mai departe (nr. 4 și 5) două sigilii din nordul Dobrogei.

1. Primul dintre aceste sigilii aparține unui turmarh de Paradunavon (fig 1/1). Ambele fețe ale sigiliului sînt descentrate spre stînga, iar la

¹ N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, București, 1946, p. 5—117 și 171. A se vedea în continuare DID, III, *passim*.

² Ivan Jordanov, *Arheologija-Sofia*, 1/1982 (bulg. p. 12—23, cu rez. fr. p. 23).

³ Werner Seibt, în *Festschrift H. Hunger*, Viena, 1985, p. 301—309.

extremitățile canalului pentru șnur prezintă mici rupturi. Aversul se află în stare de conservare mediocră, iar reversul în stare destul de bună. Diametrul total 33 mm; diam. cîmpului 28 mm.

Av. Figura, în cerc perlat, a unui sfînt militar în picioare, din față, ținînd în dreapta o lance lungă, iar cu stînga sprijinindu-se pe scutul care stă vertical alături. De o parte și de alta se afla o inscripție sub formă de coloană verticală, arătînd numele sfîntului, din care nu se mai păstrează decît sfîrșitul... ΠΟC. Admițînd că a fost omisă sau s-a pierdut antepenultima literă (I), se poate presupune că figura îl reprezintă pe sf. Procopios.

Rv. Legendă, în șase rînduri, de asemenea în cerc perlat :

. . E R, Θ,	[†K(ύρι)]ε β(οή)θ(ει)
Τω Cω Δ s,	τϥ σϥ δου(λφ)
Ιω TσPMAP	Ἰω(άννη) τουρμάρ-
XITσΠAP	χι του Παρ-
ΔsNA	[α] δουνά-
R,	β(ου).

† Κύριε βοήθει τϥ σϥ δούλω Ἰωάννη τουρμάρχ(η) του Παραδουνάβου.⁴

În traducere : „Doamne, ajută robului tău Ioan, turmarh de Paradunavon”.

Se știe că turmarhul (ὁ τουρμάρχης) era conducătorul civil și militar al unei *tourma*, principala subdiviziune a themei bizantine și că, în secolul al X-lea, o themă avea de obicei trei *tourmai* ⁵. Fără să putem preciza mai îndeaproape despre care Ioan este vorba, menționăm că din împrejurimile orașului Silistra sînt cunoscute mai dinainte sigiliile a doi turmarhi din sec. VIII—IX ⁶.

2. Al doilea sigiliu aparține lui Mihail, care purta titlul de „vestarh” și îndeplinea funcția de „katepan” al themei Paradunavon (fig. 1/2). Plumbul a fost presat cu un obiect tare, care a distrus parțial aversul jos, în partea dreaptă și reversul jos, în partea stîngă. Diam. total 32 mm; diam. cîmp. 26 mm.

Av. Bustul nîmbat al arhanghelului Mihail, reprezentat din față, înaripat, îmbrăcat în vestimente imperiale și ținînd sceptrul în mîna dreaptă. De o parte și de alta, legenda cu numele, din care abia se mai disting cîteva litere neclare. Marginea perlata.

Rv. În cîmpul mărginit de un cerc perlat, se află legenda în șase rînduri avînd deasupra și dedesubt, la mijloc, cîte un ornament de forma literei X cu cîte un punct între brațe, flancat de cîte o liniuță orizontală :

MIXA	Μιχα-
HARECT	ήλ βεστ-
APX'SKA	άρχ(η) (καί)κα-
TEΠANω	τεπάνω
. APA. .	[Π]απα[δου]-
.AR.	[v]άβ[ου].

⁴ G. Zăcos, *Byzantine lead seals*, II, Berna, 1984, nr. 530.

⁵ N. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Introduction, texte, traduction et commentaire, Paris, 1972, p. 341.

⁶ I. Mititelu—I. Barnea, SCIV, 17, 1966, 1, p. 43—45; I. Barnea, DID, III, p. 15—19.

Μιχαήλ δεσπάρχης καὶ κατεπάνω Παράδουνάβου⁷. În traducere : „(Doamne, ajută) lui Mihail, vestarh și katepan al Paradunavon-ului”. Βεσπάρχης : titlu introdus în timpul domniei lui Nichifor Phocas (963—969), iar dinainte de mijlocul secolului al XI-lea accesibil și celor care nu erau eunuhi⁸.

Titularul sigiliului este cel mai probabil Mihail, fiul lui Anastasios, despre care cronică lui Skylitzes - Cedren ne informează că, spre mijlocul secolului al XI-lea, deținea funcția de „conducător al orașelor de la Dunăre” (ἄρχων τῶν παριστορίων πόλεων)⁹. El este unicul sigiliu, cunoscut până acum al acestui înalt personaj.

3. Al treilea sigiliu nu face cunoscut pe Vasile „*ek prosopou*” al themei Paradunavon (fig. 1/3). Mai mic ca dimensiuni decât primele două, acesta poartă câte o legendă pe fiecare față, cea de pe revers fiind descentrată spre stînga, din care cauză literele de la începutul primelor trei rînduri au căzut în afara suprafeței plumbului. O mică bucată din partea stîngă a aversului (resp. dreapta reversului), jos, este ruptă, dar nu pierdută. Ambele fețe sînt mărginite de câte un cerc perlat. Diam. 24 mm ; diam. cîmpului 20 mm.

Av. Legendă în patru rînduri :

KE RO	K(ύρι)ε βο-
HOEITΩ	ήθει τῷ
ΩΔΔΛΩ	σῷ δούλῳ
RACIA	Βασιλ(είῳ)

Rv. Continuarea legendei în patru rînduri. Sus și jos, la mijloc, câte patru puncte așezate în cruce, între două liniițe orizontale :

— ∙ —	— ∙ —
∙	∙
.KΠPO	<ε>κ προ-
.ωΠστς	<σ>ώπου τοῦ
ΠΑΡΑΔΔΝ	Παραδουν-
ARs	άβου.
— ∙ —	— ∙ —
∙	∙

Κύριε, δοήθει τῷ σῷ δούλῳ Βασιλείῳ ἐκ προσώπου τοῦ Παραδουνάβου¹⁰.

În traducere : „Doamne, ajută robului tău Vasile, *ek prosopou* al (themei) Paradunavon-ului”.

Ek prosopou era trimisul împăratului, ca locțiitor al strategului, într-o themă, pentru un timp oarecare sau pentru un anumit ținut¹¹. În ceea ce privește persoana, ne întrebăm dacă ea nu este titularul sigiliului următor ?

4. Sigiliu de plumb descoperit în 1979, cu prilejul săpăturilor arheologice efectuate în necropola de la Nufăru. jud. Tulcea, unde se presupune

⁷ G. Zacos, *op. cit.*, nr. 602.

⁸ N. Oikonomidēs, *op. cit.*, p. 263, 15 și 299—300 ; W. Seibt, *Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich*, 1, Viena, 1978, p. 226.

⁹ Cedrenus, II (Bonn), p. 585 ; N. Bănescu, *op. cit.*, p. 78—81 ; I. Barnea, DID, III, p. 126 și 129—130 ; J. Shepard, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, 24, 1975, p. 61—89.

¹⁰ G. Zacos, *op. cit.*, nr 956.

¹¹ N. Oikonomidēs, *op. cit.*, p. 311 și 342 ; G. Zacos, *loc. cit.*

c-a existat așezarea feudală *Prislava*, a cărei fotografie a fost publicată în raportul de săpături al șantierului¹². Muzeul Militar din București.

Sigiliul (fig. 1/4) are aversul ușor descentrat spre stînga, iar reversul mai puternic descentrat în jos, tot spre stînga, cu pierderea literelor de la începutul rindurilor 2 și 3 ale legendei. Plumbul greu și masiv este știrbit la extremitățile canalului pentru șnur și în marginea de jos; în rest se păstrează relativ bine, fiind acoperit de o patină cafenie. Ambele fețe sînt mărginite de cite un cerc perlat. Diam. total 29 mm, cîmpul 22 mm, grosimea 4 mm.

Av. Figura îngrijit executată a sf. Vasile, reprezentat din față, în picioare, nimbă și în odăjdii arhieresti, cu mitra episcopală pe cap, avînd mina dreaptă în semn de binecuvîntare, iar cu stînga susținînd la piept Evanghelia. De o parte și de alta, de sus în jos, în formă de coloană, legenda cu numele sfîntului, în limba greacă, din care se mai disting literele ΠI în stînga și CIA în dreapta: 'Ο ἅγιος Βασίλειος.

Rv. Legendă în cinci rînduri, cu litere în relief bine conturate:

† KE R, Θ,
RACIAEΙΩ
ΑΓICTPω
ECTSΔs
KωNTO.

† K(ύρι)ε θ(οή) θ(ει)
Βασιλείω
[μ.]αγίστρω
[6]έστ(η)(καί) δου-
κῶντο[ς].

† Κύριε, βοήθει Βασιλείω μαγίστρω, θέστη καὶ δουκῶντος.

În traducere a „Doamne, ajută lui Vasile, magistru, vestes și duce”.

Sigiliul aparține lui Vasile Apokapes, duce al themei Paradunavon. El confirmă ipoteza lui N. Bănescu, care, pornind de la interpretarea justă a notiței: «δουκῶντος . . . Βασιλείου μαγίστρου τοῦ Παραδούναβου», din 4 aprilie 1059 a ms. *Paris. Coisl. 263*, a identificat pe renumitul strateg de la mijlocul secolului al XI-lea Basileios Apokapes¹³ cu acest „Vasile magistru și duce de Paradunavis”¹⁴. Demn de menționat că sigiliul, unicul pînă acum cunoscut al înaltului personaj, repetă nu numai numele, ci și titlul de „magistru” și funcția de „duce” existente în manuscrisul amintit de la Paris. În plus, pe sigiliu apare demnitatea de θέστης, pe care o deținea titularul acestuia. Demnități și o funcție asemănătoare se întîlneau pe un alt sigiliu din aceeași perioadă: Βασιλάκη μαγίστρω, θεστάρχη καὶ δουκί¹⁵. Rămîne mai departe întrebarea dacă Basileios Apokapes este sau nu una și aceeași persoană cu Basileios *ek prosopou* de Paradunavon amintit mai înainte. Oricum, este de reținut faptul că forma participială δουκῶν-τος, în locul substantivului δοῦξ (de obicei la dativ, mai rar la genitiv), se întîlnește pe sigiliul de la Nufăru, după cite cunoaștem, pentru singura dată. Dezacordul între participiul la genitiv cu rol de substantiv (δουκῶντος) și cele două substantive μάγιστρος și θέστης, care se acordă cu numele propriu la dativ, constituie o raritate, dar nu o excepție pentru sigiliile bizantine.

Tot de la Nufărul provin două sigilii bizantine de plumb (Muzeul „Delta Dunării” din Tulcea, inv. 38382 și 38383), unul aparținînd lui

¹² Silvia Baraschi-Neculai Moghior, SMMIM, 13, 1980, p. 132, fig. 7/1 (fotografie neclară). Sigiliul este menționat și de I. Barnea, în *Byzantina* 13, 1985 (Δώρημα I. Karayannopoulos), p. 302—303.

¹³ Cedrenus (Bonn), II, p. 591, 592 și 654; Attaleiates, p. 46.

¹⁴ N. Bănescu, *op. cit.*, p. 84—90; Idem, *RÉSEE*, 1, 1963, 1—2, p. 155—158 și 211—213; I. Barnea, *DiD*, III, 133—135.

¹⁵ G. Zacos — A. Vegler, *Byzantine lead seals* I, Basel, 1972, nr. 2691.

Constantin Anemas, spătar și inspector al themei Armeniacilor (sfârșitul secolului al XI-lea)¹⁶, iar celălalt mănăstirii Kokkinobaphos, din împrejurimile Constantinopolului sau din Bithynia (sec. XI—XII)¹⁷, arătând legăturile regiunii gurilor Dunării cu ținuturile respective, în perioada Comnenilor.

5. Pe plaja Dunării de la „Pontonul Vechi”, com. Isaccea, jud. Tulcea, unde se află ruinele cetății *Noviodunum*, a fost găsit întâmplător, în vara anului 1985, când nivelul apelor fluviului era mult scăzut, un sigiliu de plumb aparținând lui Leon Nikerites, cunoscutul duce al themei Paristrion din ultimul deceniu al secolului al XI-lea¹⁸. Sigiliul (fig. 1/5), azi în colecția Muzeului „Delta Dunării” din Tulcea (inv. 38556), are extremitatea superioară a canalului pentru șnur știrbită, iar marginea dreaptă a aversului (stînga reversului) ruptă prin ciocănire sau presare cu un obiect tare, care a distrus și cîteva litere din marginea respectivă a legendei și de-a lungul canalului, în partea de sus a aversului. În rest sigiliul se păstrează bine. Aversul este mărginit de un chenar circular simplu în relief, iar reversul de un cerc perlat. Diam. total 20 mm; diam. cîmp. 18 mm.

Av. Legendă în trei rînduri, avînd deasupra și dedesubt, la mijloc, cîte o steluță între două liniițe orizontale :

— * —
† KER.
τωCωΔ..
ΛΕΟΝΤΙ
— * —

— * —
† K(ύρι)ε β(οή)[θ(ε)]
τῷ σῷ δ[ούλ(ω)]
Λέοντι
— * —

Rv. Continuarea legendei, în trei rînduri, avînd deasupra, la mijloc, un punct între două liniițe orizontale, iar dedesubt un ornament în formă de crenguță ușor ondulată :

— . . —
ΕΔΡω
ωNIKE
PITH

— . . —
[(πρo)]έδρω
[τ]ῷ Νικε-
ρίτη.

† Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Λέοντι προσέδρω τῷ Νικερίτῃ.

În traducere : „Doamne, ajută robului tău Leon Nikerites, președinte”.

Titularul sigiliului este fără îndoială Leon Nikerites, eunuc crescut din copilărie printre soldați, comandant de oști foarte încercat și mult prețuit de împăratul Alexios I Comnenul, care, după zdrobirea pecenegilor la Lebunion (29 aprilie 1091), i-a încredințat înalta funcție de duce al themei Paradunavon. Pe baza informațiilor izvoarelor literare, îndeosebi

¹⁶ I. Barnea, Pontica, 16, 1983, p. 267—268.

¹⁷ Idem, RÉSEE, 23, 1985, 1, p. 34—35.

¹⁸ N. Bănescu, *Les duchés byzantins*, p. 93—95; I. Barnea, DID, III, p. 148 și 153—154. Sigiliul a fost găsit de Fl. Topoleanu, muzeograf la Muzeul „Delta Dunării” din Tulcea, căruia-i mulțumim și pe această cale pentru că ni l-a pus la dispoziție pentru studiu și publicare.

ale Alexiadei Anei Comnena (ed. Leib., II, p. 93, 155 și III, p. 104 și 192). V. Laurent stabilea în 1962 următorul *cursus honorum* al înaltului personaj, cu observația că el ne este cunoscut mai bine pentru a doua parte a carierei sale : 1. *anthypatos și strateg al Peloponesului* ; 2. *protoproedros și anagrapheus al Peloponesului* ; 3. *duce al themei Paristrion* ; 4. *nobelissimos, mare duce și apographeus al insulei Cipru* ; 5. *protonobelissimos și οὐκείος ἀνδραγατός al împăratului Alexios I Comnenul (1103)*.

După aceea Leon Nikerites se mai întâlnește în luptele contra normanzilor (1107—1108) și ultima dată în războiul împotriva turcilor seldgiucizi din anul 1117¹⁹.

În 1971, Valentina S. Šandrovskaia, responsabilă secției de sigilografie de la Muzeul Ermitaj, publică încă un sigiliu (altreilea cunoscut pînă acum) al lui Leon Nikerites, în calitatea sa de duce (al themei Paradunavon)²⁰. Nu mult mai târziu, în 1978, Werner Seibt de la Institut für Byzantinistik din Viena, a inclus în lucrarea sa despre sigiliile bizantine din Austria un sigiliu de la Münzkabinett din Viena, căruia i-a găsit o analogie perfectă într-un alt sigiliu din marea colecție de la Dumbarton Oaks, aparținând aceluiași personaj. Cele două sigilii îl menționează pe Leon Nikerites cu titlul de *ἑσπάρτης*. Ele sînt cele mai timpurii sigilii cunoscute pînă acum ale lui Leon Nikerites (anii 70 ai sec. XI), arătînd că ofițerii care se distingeau puteau să obțină titlul de *vestarches* chiar de la începutul carierei lor²¹.

Sigiliul de la Noviodunum este unicul cunoscut pînă în prezent în care Leon Nikerites poartă titlul de *proedros*, înscrîndu-se cronologic imediat după sigiliul din Cabinetul Numismatic de la Viena și înaintea celui cu titlul de *protoproedros* de la Vatican, adică în anii 70—80 ai secolului al XI-lea.

Dintre sigiliile descoperite în ultimul timp la Noviodunum merită să fie amintite în mod special cel al lui „Theodor spătar și protonotar al (themei) Peloponesului”²², altul al lui „Nicolae protospătar, consul și mare chartular al tezaurului (logothesion) militar”²³, ambele din secolul al XI-lea și un al treilea aparținînd protosebastului și marelui domestic al întregului Occident, care a fost Adrian Comnenul, fratele mai mic al împăratului Alexios I Comnenul (1081—1118)²⁴, toate la un loc confirmînd atenția specială acordată de stăpînirea bizantină vadului de trecere a Dunării, la care se afla orașul și portul Noviodunum, într-o perioadă în care hoardele pecenege și apoi cumane atacau în repetate rînduri frontierele imperiului.

După cum era de așteptat, un mare număr de sigilii bizantine din sec. X—XII a apărut în ultimul timp la *Dorostolon* (Siliștră), capitala themei Paradunavon, majoritatea încă inedite. Dintre cele publicate ne rețin atenția în mod deosebit trei exemplare ale cunoscutului strateg din timpul lui Alexios I Comnenul, Grigore Mavrokatakalon²⁵, de la care mai înainte se găsisse un sigiliu la Noviodunum²⁶, iar mai de curînd altul la

¹⁹ V. Laurent, *Les sceaux byzantins du Médailleur Vatican*. Città del Vaticano, 1962, nr. 110

²⁰ Palestinskij Sbornik, 23, Leningrad, 1971, p. 41—42.

²¹ W. Seibt, *op. cit.*, nr. 99.

²² I. Barnea, Pontica, 18, 1985, nr. 10.

²³ Idem, RĖSEE, 23, 1985, p. 32—33, nr. 2.

²⁴ *Ibidem*, p. 29—32, nr. 1.

²⁵ Ivan Jordanov, *Études Balcaniques*, 3/1981, p. 95—97 ; Idem, *Izvestija—Varna*, 19, 1983, p. 102—103 ; nr. 5—7.

²⁶ I. Barnea, SCN, 4, 1968, p. 243, nr. 5 ; V. Laurent, BZ, 62, 1969, p. 230—231 ; DID, III, p. 148, 156 și 324.

Preslav (R. P. Bulgaria)²⁷. În sfârșit, de amintit că de la Demetrios Katakalon, ultimul guvernator („katepan”) al themei Paradounavon știut până acum, cunoscut mai înainte datorită a două sigilii, găsite unul la Silistra, iar celălalt la Istanbul²⁸, au mai apărut alte două sigilii, dintre care unul tot la Silistra²⁹, identic cu primele două aici menționate și altul la Iatrus-Krivina (R. P. Bulgaria), puțin diferit și anterior celorlalte trei exemplare³⁰.

NOUVELLES CONTRIBUTIONS À L'HISTOIRE DU THÈME DE PARISTRION (PARADOUNAVON)

RÉSUMÉ

On publie cinq sceaux byzantins de plomb du XIe siècle, concernant le thème byzantin de Paristrion (Paradounavon), dont trois provenant d'Istanbul, dans la collection de G. Zacos à Bâle, en Suisse (n°s 1—3), et deux trouvés dernièrement à Nufăru et à Noviodunum (Isaccea), dépt. de Tulcea (n°s 4—5). Le premier sceau appartient à „Jean tour-marque de Paradounavon”; le deuxième à „Michel vestarque et katépano de Paradounavon”; le troisième à Basile ek prosôpou de Paradounavon”; le quatrième à „Basile magistros, vestes et duc”, très probablement Basile magistros Apokapès, duc de Paradounavon, mentionné jusque maintenant seulement par le ms. *Paris Coisl.* 263 et le cinquième à „Léon Nikéritès proedros”, le bien connu duc de Paradounavon de la dernière décade du XIe siècle.

On mentionne quelques sceaux byzantins plus importants concernant le thème de Paristrion, publiés dernièrement : 29 exemplaires appartenant à Léon Sarakénopoulos, le premier gouverneur du thème de Paristrion, trouvés à Preslav (R. P. de Bulgarie); un exemplaire appartenant à Constantin Anémas, épisképtites du thème des Arméniaques et un autre du couvent de Kokkinobaphos, tous les deux découverts à Nufăru; un sceau d'Adrien Comnène trouvé à Noviodunum; trois de Grégoire Mavrokatakalon provenant de Silistrie (R. P. de Bulgarie), un exemplaire aussi de Silistrie, appartenant à Démétrios Katakalon, le dernier katépano de Paradounavon connu jusqu'à présent et un autre exemplaire du même haut personnage, découvert à Iatrus-Krivina (R. P. de Bulgarie).

²⁷ I. Jordanov, *Ét. Balcaniques*, 3 1981, p. 94—95, a.

²⁸ N. Bănescu, *op. cit.*, p. 95—97; I. Barnea, *DID*, III, p. 154 și 322.

²⁹ I. Jordanov, *op. cit.*, p. 93—94; b; Idem, *Izvestija—Varna*, 19, 1983, p. 103—104, nr. 8.

³⁰ E. Schönert-Geiss, *Iatrus-Krivina*, I, Berlin, 1979, p. 167, nr. 508 (nedezlegat); I. Jordanov, *Ét. Balcaniques*, 3 1981, p. 92—93, a; Al. Barnea, *Dacia*, N.S., 26, 1982, p. 188.